

УДК 329.18:929 Ljotić D.V.(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.19>

Приказ

Душан Достанић
Институт за политичке
студије, Београд

МИТ О НЕПРИЈАТЕЉУ: АНТИСЕМИТИЗАМ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА

Дарко Гавриловић. 2018.
Мит о непријатељу:
антисемитизам Димитрија
Љотића, Београд: Службени
гласник, 242. стр.

Историја Јевреја у Србији је тема која није остала неистражена. Када се говори о историји Јевреја питање антисемитизма намеће се само по себи, а у српском контексту се тада неминовно долази до имена Димитрија Љотића. Ипак, то не значи да је ова тема темељно проучена, јер једна је ствар констатовати да је Љотић имао негативан став о Јеврејима, а сасвим је нешто друго одговорити на питања какав је био карактер његовог антисемитизма, који су му извори, колико је он код Љотића био дубок, када се он код њега јавио и под којим утицајима, које је било место антисемитизма у Љотићевом погледу на свет, да ли је он укључивао и позиве на насиље, да ли је пролазио кроз различите фазе и које, као и колики је био домет тог антисемитизма у контексту оног времена. Све су то питања на која данас још увек немамо задовољавајуће одговоре. Стога, када један историчар са завидном библиографијом напише књигу о Љотићевом антисемитизму, када су рецензенти наши угледни историчари, и када се зна да је аутору за рукопис додељена и једна престижна награда, тада би се могло очекивати да је реч о вредном доприносу

нашој историографији. Нажалост, овде то није случај. Уместо уравнотежене књиге о једној деликатној теми Дарко Гавриловић је читаоцима понудио једно конфузно и на моменте сасвим неразумљиво излагање, препуно општих места из левичарског идеолошког арсенала, оптерећено катастрофалним материјалним грешкама, погрешним цитирањима, недоследностима, окалим тврдњама, изостављеним чињеницама и понављањем у науци већ давно оповргнутих ставова. Уместо корака напред и расветљавања непознаница, аутор је успео да унесе додатну забуну.

Да ова оцена није преоштра може се закључити већ из увода у коме Гавриловић креће у лов на авети национализма односно „националистички оријентисане политичке елите“ и њихове саучеснике из медија и „друштвених и хуманистичких наука“, „самозване научнике“... Тама против које аутор полази у свој крсташки поход се према његовим речима „распростире“ од „слома комунизма и продора капитализма“ који су довели до сиромашења широких слојева, а који су, тако осиромашени, постали

плен националистичких политичара (9). Читаоцу се може учинити да је у Србији у време комунизма владало право благостање све док се ниоткуда и на волшебан начин нису појавили капита-лизам, манипулативни политичари, изолационизам и неизбежни национализам, који су залудели сироти пук. Дефиниција тог национализма, нажалост, изостаје, па није јасно шта је то и зашто аутор устаје против њега, али је извесно да је то некакво зло, ако не и највеће зло човечанства. Тако су већ у уводу улоге подељене. Са једне стране су премоћни националисти који друштво даде у лажима и „политичким митовима“, док је са друге страна мала, али храбра дружина паладина истине који стоички подносе све нападе са мрачне стране. Где је аутор успео да пронађе та упоришта национализма и шовинизма? Који су то националистички медији, ко то „оправдава злодела из прошлости“, ко то у Србији „релативизује фашизам“, ко га правда и ко су његове апологете? Који се то колаборационисти претварају у националне хероје и ко то међу Србима шири „митоманску историју“? Аутор нам о томе не говори,

јер може бити држи да је то све толико очигледно да на такве тривијалности не вреди трошити речи. Ипак, ово искривљено виђење стварности и није од пресудне важности. Важна је имплицирана подела на зле, агресивне и моћне националисте, десничаре, конзервативце, фашисте и теоретичаре завере (за Гавриловића је све то једно исто), који шире заблуде, „вишеструко умножавају своје жртве“ (10), распирују мржњу те воде у поделе и ратове и на истинољубиве поборнике мира и разумевања међу људима. Само по себи се разуме да је аутор себе сврстао на страну добра, међу оне који не подлежу „колективној уобразиљи“ и који су због сопствене „субверзивности према пожељном националном идентитету“ означени као издајници и страни плаћеници (стр. 7-8), односно на страну оних који Србе треба да суоче са прошлшћу, да их ослободе заблуда и митоманије, те да их приведу истини. У складу са прокламованом борбом против национализма ни ова књига није лишена старих југо-комунистичких флоскула оличених у изједначавању четничких и усташких злочина, или усташа и

збораша (86) иако су таква изједначавања сасвим недржива. У сваком случају, аутор ће се своје једноставне поделе на светло и таму држати до краја књиге. Тако се и све жртве и злочини XX века редукују на национализам и фашизам, односно „идеологије које су пропагирале националну, расну и верску неједнакост“ (16). Да се зло не мора чинити само у име нације, да су масовни злочини вршени и уз помоћ другачијих идеолошких легитимација (па и без њих), укратко да су људи масовно убијани у име једнакости, аутору вероватно није познато. Штавише, полазећи од унапред формиране слике Гавриловић заборавља да бољшевички злочин долази и хронолошки и логички пре фашистичког злочина. Такође, према аутору, изгледа да је тек национализам XX века измислио употребу политичких митова, те да је створио „мит о непријатељу“ и „мит о смрти“ (21-22), при чему је у овој књизи нагласак на „миту о непријатељу“. Иако није баш најјасније шта је Гавриловић овим хтео да каже, некако се намеће закључак да је за аутора непријатељство међу људима само „мит“ и „манипулација“,

те да је у питању производ национализма, и то на библијском темељу (22). Да ли то значи да је до појаве национализма свет живео у неком вечном миру – не може се са сигурношћу рећи, иако нам историјска наука не пружа доказе да је такво стање икада постојало.

Како Гавриловић сам каже, његов циљ је да исправи слику прошлих догађаја, те да на основу докумената покаже „у коликој мери је било антисемитизма, расне, националне или било које друге мржње“ (11). Овакво постављање циља стоји у вези са почетном поделом на добре и лоше, јер би без ње и без идеје о доминацији национализма такав циљ био сасвим промашен. Наиме, никада није ни било спорно да је и у српском друштву било појава антисемитизма. Сама та чињеница је одавно позната и нема потребе доказивати је изнова и изнова. Оно што је спорно је карактер тог антисемитизма, његово порекло и основе, као и његова распрострањеност, а о томе аутор не казује ништа одређено. Такође, спорно је и то ко се све може називати антисемитом и фашистом и могу ли се такве етикете плакатирати на све

стране без икаквог ваљаног образложења. А Гавриловић управо то чини. Тако су за аутора и Милетићева *Застава* и *Србобран* и *Привредник* били часописи који су пропагирали антисемитизам (49), часопис *Идеје* Милоша Црњанског окупљао је „екстремно националистички и антидемократски оријентисане интелектуалце“, те је у својим чланцима „подржавао фашизам“, поздрављао Хитлерове економске успехе и „подгревао милитаристичко расположење међу Југословенима“ (52), Орјуна је била „организација фашистичког југословенства“ (53), фашисти и антисемити су и Хођера и његова странка (143), богомољачки покрет је био антисемитски (204), док за владику Николаја Велимировића аутор каже да је био „познати антисемита“ (130, 203), дочим не налази за сходно да ову смелу тврдњу нечим докаже. Штавише, за Велимировића аутор даље тврди да су он и Љотић „били идејни оснивачи светосавског национализма – екстремне десничарске политичке идеологије која је представљала спој српског национализма и православног клерикализма“ те да их је повезивао антикомунизам, „дивљење Хитлеру“ и анти-

семитизам (204). Поред тога што не објашњава шта је то екстремно у Велимировићевим ставовима и где се види то његово „дивљење Хитлеру“, Гавриловић није у стању да објасни зашто су Немци Велимировића заточили у логор. Поред Велимировића, Гавриловић за антисемитизам оптужује и Милана Стојадновића и *Време* (130), као и Драгишу Цветковића (145), Антона Корошеца (129-130). На страни 101 се помињу чак и „стари српски православни стереотипи и предубеђења о Јеврејима“ док се на другом месту читаво хришћанство оптужује за „постепено утирање пута“ вишевековној мржњи и потирању јеврејског народа (195-196, 201, 226). Тиме се фашизам и антисемитизам виде свуда у српском предратном друштву, а не само код Љотића и његовог покрета, а иде се и даље па се претпоставља постојање некакве логичне везе између хришћанства и истребљења европских Јевреја, посебно када пише да је Холокауст незамислив „без тровања хришћанских умова које је трајало вековима“ (201). Сатакошироким списком антисемита и фашиста изгледа да циљ књиге ипак није да се само покаже да је антисеми-

тизма било и међу Србима, него да се после овакве листе може закључити да је он био доминантна појава, јер су од владе, преко опозиције до новина и цркве свуда били све сами антисемити и фашисти. Управо то није ништа друго до политизација прошлости, против које аутор устаје у уводу.

Говорећи о циљу књиге, аутор каже да је пре свега био оријентисан на рад архивском грађом, те да на тај начин документује постојање антисемитизма у Срба. Међутим, и тај покушај се показао неуспешним, будући да је његово коришћење докумената на моменте врло креативно и без било какве критичке дистанце. Можда најбољи пример пружа Гавриловићево позивање на „један немачки извештај“ у коме се наводно помиње „четврта тачка програма Збора“ као „антисемитски план према коме није требало дозволити да Јевреји у јавном животу Југославије као и у вођењу државе имају било какву улогу“ (167). Зачуђујуће је да један историчар који се хвали темељним познавањем архивске грађе и чланака из оновремене штампе (11) није нашао за сходно да провери свој извор и консултује фамозну 4. тачку програма Збора,

па чак и да цитира делове тог плана. Ипак, да је Гавриловић и летимично погледао Начела и смернице Збора, или пак Јонићев коментар програма (*Шта хоће Збор?*) видео би да таква тачка не постоји и да се ни у првом ни у другом документу Јевреји ни не спомињу. То је још једна невоља за аутора, јер како објаснити да програм странке која се оптужује за најгори антисемитизам не садржи ни реч о Јеврејима? Иначе, за програмом Збора Гавриловић није морао да трага по архивима, јер је тај документ до сада прештампаван и цитиран у бројној литератури, као оновременој, тако и у емигрантској. Овај пример најбоље показује ауторову немарност, јер не само да се у књизи не консултује програм организације о којој аутор пише, него недостају и друга документа кључна за Збор и њихов однос према Јеврејима. Тако не само да аутор не наводи Јонићеву брошуру, него ни Васиљевићев *Зборашки социјолошки требник* у коме је обрађен и однос Збора према Јеврејима. Аутор такође потпуно игнорише послератне изјаве бивших Збораша (нпр. Мирка Бојића) који су тврдили да за њих у Збору антисемитизам и однос према

Јеврејима није играо кључну улогу. Иста ствар се уочава и када Гавриловић говори о Збору као о „југословенском фашизму“ (41, 55), при чему су потпуно занемарује сва она литература – како предратна (Стакић), тако и послератна (Бојић, Слијепчевић, Парезјанин) – у којој се поред сличности истичу и разлике између зборашке идеологије и фашизма. Сасвим је легитимно да Гавриловић не уважи њихове аргументе, али би за читаоце било корисно да каже зашто их не уважава.

Недостаци не долазе само отуда што Гавриловић игнорише или не познаје литературу, него аутор има муке и са грађом која му је позната. Тако на пример каже да су припадници Југословенске акције за симбол имали „кукасти крст“ (53), односно „плаву свастику“ (166) при чему се у првом случају позива на један немачки извештај, а у другом на један обичан памфлет (Philip J. Cohen, David Riesman, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*). Ни у овом случају овај историчар изворима не приступа критички, него узима све оно што му се чини корисним за подупирање тезе о југословенским фашистима.

Ипак, да је темељније прочитао књигу Александра Стојановића *Идеје политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, коју иначе наводи у литератури, Гавриловић би знао да је прича о „кукастом крсту“ Југословенске акције нелогична, а пронашао би и слику симбола те организације.

Ово није једини пример Гавриловићевог игнорисања података које би требало да познаје. За причу о Љотићевом антисемитизму свакако је битно питање да ли је он 1941. послао један меморандум у Берлин у коме протестује против прогона Јевреја. Тај меморандум помиње Парезанин, који је према сопственом сведочењу лично био укључен у целу ствар. Гавриловић у списку литературе наводи Парезанинову књигу, али овај важан моменат изоставља. Наравно, сасвим је могуће да Гавриловић не верује у Парезанинову причу, или да је сматра за некакав покушај накнадног оправдања, али би и у том случају било потребно рећи неку реч о томе. Гавриловић се слично опходи и када се позива на радове других научника. Тако на пример када се позива на

Шмита и његову књигу *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens* (28) аутор се у ствари позива на нешто што у тој књизи једноставно не пише. Исто се дешава и када пише о карактеристикама људи који верују у теорије завере, при чему наводи један број особина (100) ослањајући се на чланак (Swami, Chamorro-Premuzic, Furnham) у коме се особине које је навео ни не спомињу, те остаје непознаница како је Гавриловић дошао до особина које наводи. Ствар је постаје занимљивија када аутор се упусти у баналне психолошке процене Љотићеве личности, наравно без навођења референци. Да разлика у годинама није значајна, читалац би помислио да је Гавриловић лично познавао Љотића.

Као што неки пут у текстовима налази оно чега тамо нема, Гавриловић понекад једноставно заборави да наведе извор за своје тврдње, што је случај на месту где каже да је Љотић говорио против јеврејских лекара (106) или тамо где пише о „прозивкама у медијима јавних личности за које се сумњало да су масони“ (147), па не знамо ни ко је прозиван,

ни када, ни где. Иста ствар је и са тврдњом да је идеологија Збора „била насилничка“ и да је Збор имао „наоружане појединце“ (213). За све то недостаје извор и податак.

Велика мана ове књиге је Гавриловићев однос према текстовима којима прилази немарно и наоружан макама. Он као да поседује унапред формирану слику Љотића, па онда у тај оквир гура све оно што му одговара, док цитате који би његову слику могли довести у питање једноставно занемарује. Тако, на пример, у жељи да покаже Љотићево одушевљење Хитлером, Гавриловић некоректно цитира његов текст „Наш национализам“ у делу који каже да је Хитлер „као човек изузетно ретка појава. Дубоко мисаон, и генијалан, организатор, херој и апостол, он одиста фасцинира свој народ. Нема мане ни пеге на њему... Хитлер је написао своје одиста ретко дело *Моју борбу*, и кроз ово је многе јеврејско-интернационалне заблуде порушио у немачком народу...“ Из цитата су пажљиво избачени поједини делови који аутору не иду у прилог. Тако Гавриловић прекида цитат на месту на коме Љотић пише: „Али он, одиста високим својим умом,

није био у стању отићи даље од немачке истине. Он уопште не види општечовечанску истину, нити је признаје. Онај Немац који се труди да сазна објективну, а не само немачку истину, није добар Немац.“ Такође, Гавриловић изоставља крај пасуса где стоји: „Али је ову нову заблуду, порицање објективне, општечовечанске истине, у свој народ унео, раширио и од тога направио државну веру. И како је сам немачки народ особито погодан земљиште за такво семе, то тамо имамо данас особито бујну жетву.“ Тако се текст који Гавриловић узима као крунски доказ Љотићевог дивљења Хитлеру, када се прочита у целини, претвара у Љотићеву критику Хитлерове идеологије која се експлицитно назива заблудом и то 1938. године, дакле пре почетка Другог светског рата. Гавриловићева књига је препуна оваквих и сличних примера и готово сваки пут када цитира Љотићеве речи, аутор понешто заборави да наведе или потпуно занемари контекст.

На местима је приметно да Гавриловић у Љотићевим текстовима чита и оно што тамо не пише, па тако каже да је Љотић „истакао како

жали што српски народ не учествује у Хитлеровом нападу на Совјетски Савез“ (173) иако у тексту на који се позива такве реченице једноставно нема. Уосталом, припадници Српског добровољачког корпуса ни после инсистирања Немаца нису слати на Источни фронт, а и сам аутор на другом месту цитира Љотићев текст у коме се овај залаже за „обавезну неутралност Југославије у светском сукобу“ (117). Аутор показује велику дозу неодређености и када је у питању појава антисемитских ставова код Љотића. Тако на пример каже да је Љотић пре формирања Збора ретко исказивао антисемитске ставове (53), али не даје ни једну једину назнаку где их је то исказивао. У стварности, ни након покретања *Отаџбине*, те формирања Збора Љотић извесно време нигде не спомиње Јевреје. Заправо, Гавриловић ни сам није начисто са почецима Љотићевог антисемитизма, па на једном месту каже да када је Љотић „отпочео акцију на организовању покрета ’Збор’, антисемитизам није заузимао значајније место“ (101) да би само пар страна касније тврдио да „међу најранијим чланцима“ може да се нађе

антисемитизам (108). На трећем месту стоји да је Љотић „од почетка оснивања ’Збора’ почео да износи ставове који су Јевреје оптуживали“ за економско слабљење и пропаст хришћанских и националних вредности (132), док на четвртном месту каже да је „мржња према Јеврејима постепено заузимала све значајније место“ (166-167) из чега се може закључити да је у почетку није било. Када се дакле тај антисемитизам јавља остаје да се нагађа.

Истина, Љотић није једини аутор чије текстове је Гавриловић непажљиво читао. Сличан случај је и са Карлом Шмитом кога помиње на више места и за кога каже да је био „један од мислилаца нацизма“ (27), који „је здушно радио на томе да мит о непријатељу постане окосница нацистичке идеологије“ (28). У стварности Шмит није био „мислилац нацизма“, а део по коме је он „здушно радио“ на томе да „мит о непријатељу постане део нацистичке идеологије“ је дословно бесмислен, већ стога што нас сам Гавриловић убеђује да је „мит о непријатељу“ конститутивни део национализма, те према томе ту Шмит није имао на чему да „здушно ради“.

На страну што Шмитово схватање политичког само по себи нема никакве везе са антисемитизмом, као се то причинјава аутору (30). Шта год Гавриловић подразумевао под „митом о непријатељу“ сигурно је да он Шмитов концепт непријатеља једноставно не разуме. Проблематичан је и Гавриловићев покушај да Љотића представи као српског националисту, јер само такав Љотић се уклапа у поделу улога дату у уводу. У том смислу аутор тврди је Љотић „давао предност српству над хрватством“ (55), да су збораши „сањали Велику Србију“ (93), те да је Љотић предлагао да се државна политика врати на пут „којим би Србија наметнула своју хегемонију осталима“ (134). Истина, аутор помиње и Љотићево југословенство (55), али однос између југословенства и српства у идеологији Збора остаје неразјашњен. У сваком случају, схватање о Љотићу као о „великосрпском националисту“ и неке ко се залагао за српску хегемонију одавно је превазиђено.

Поред мањкаве литературе, Гавриловић поједине појмове користи доста креативно, па и поред велике приче

о национализму из књиге се не може закључити шта под тим појмом тачно подразумева, осим што је јасно да је реч о некој негативној појави. Још мање је јасан однос национализма према расизму и антисемитизму. Истина, аутор на једном месту каже да је „мржња према Јеврејима била повезана“ са расизмом и национализмом, да су „и расизам и национализам пронашли место за мржњу према Јеврејима у свету својих фрустрација“ (199), односно да је антисемитизам почео да буја „на плећима националистичке идеологије“ (226), али то не говори много, и више замагљује него што разјашњава. Наиме, познато је да национализам не мора бити нужно антисемитски, да су многи познати националисти били јеврејског порекла, те да напослетку постоји и јеврејски национализам, као и што су поједини Јевреји (Гумплович) прихватили социјал-дарвинизам. Са друге стране, одређење расизма је сасвим ново, па тако стоји: „Расизам је подржавао друштвене норме понашања покушавајући да учини легитимном разлику између нормалног и абнормалног. Јеврејима и 'црнцима', као главним жртвама расама,

касније су се придружили и други чије се 'абнормално' понашање налазило са оне стране друштвено изнуђених норми. Сви они који се нису уклапали у признати образац грађанског друштва етикетирани су као 'уклета раса' у коју су сврставани у XX веку највише Јевреји, Роми и хомосексуалци" (45). Према овој, до сада непознатој дефиницији су и хомосексуалци постали посебна раса, а расизам је уместо нетрпељивости према другим расама претворио у инструмент очувања грађанског друштва. Уз то, према Гавриловићу, изгледа да је тек расизам легитимисао разликовање нормалног од абнормалног, те да је пре тога човечанство живело у постмодерном, *everything goes*, рају. Исто је и са антисемитизмом који је код Гавриловића виђен искључиво као десно-конзервативна ствар, при чему се заборавља да ни сва ауторитарна десница није нужно антисемитска. О употреби антисемитизма у контексту других идеологија, односно о предрасудама према Јеврејима међу социјалистима Гавриловић не говори ништа. Чак и када говори о оптужбама на рачун „јеврејског капитала, аутор у њима не

види ништа друго осим национализма. Тако су десница, национализам, антисемитизам, расизам, фашизам и национал-социјализам за Гавриловића мање или више иста ствар, појмови који се преплићу и који се не могу одвајати. У таквој ноћи су све краве црне. Како би додатно истакао Љотићево непријатељство према демократији, које и није спорно, аутор пише да је Љотић, „будући да је био противник парламентарне демократије нападао Владу Југославије“ (214), као да то је противљење политици владе карактеристично само за убеђене противнике демократије, а не нешто што важи и за опозицију у сваком демократском поретку.

Када се пође од мањкаве и једностране литературе, и када се та литература непажљиво чита и криво разумева, те пропушта кроз унапред формиран и идеолошки филтер, мало је вероватно да ће се стићи до исправних закључака. Тако су сва поглавља Гавриловићеве књиге конфузна и без прецизно формулисаних налаза. На пример није јасно да ли је Љотићева склоност конспирологији потицала из његових особина личности (затво-

реност, неповерење према другима), или из „страха младе српске буржоазије“ (100). Исто тако остаје нејасно и да ли је Љотићев антисемитизам био верски, економски, политички или расни и ако је долазило до промене зашто је до ње дошло. Просто није довољно рећи да је до окупације Љотићев антисемитизам био на религијској основи, а од окупације на расној (202, 227), поготово ако та изјава није поткрепљена нечим што би показало да је до такве промене заиста и дошло, односно ако се та промена не објасни неком битном променом у Љотићевом погледу на свет. На појединим местима (200-201) стиче се утисак да аутор није сигуран по питању разликовања религијског, економског и расног антисемитизма, што се посебно види када пише да „без векова хришћанског антисемитизма, Хитлерова острашћена мржња никада не би била тако снажна“ (201). Једнако је неразјашњено и то да ли је Љотићев антисемитизам био елиминационистички или не, а изгледа да ни аутор није сигуран када се тачно код Љотића непријатељство према Јеврејима јавља, односно да ли се јавља као плод

„хришћанских предрасуда“, „ситнобуржујског страха“, Морасовог утицаја или је формиран под немачким утицајима. Премда наводи да су Љотићеве идеје у вези са решавањем јеврејског питања биле бруталне (227), аутор се тим Љотићевим плановима скоро да није ни бавио. Сасвим је остало нерасветљен и однос Љотићевог антикапитализма и антикорупцијског става и антисемитизма. Гавриловић, истина, о томе пише, али се једнозначан закључак не може донети. Такође је изостављена анализа Љотићевог односа према интернационализмима у контексту његовог негативног става према Јеврејима. На више места у књизи аутор уопштено спомиње физичке нападе збораша на Јевреје из времена пре избијања рата, али не наводи ниједан конкретан случај иако би било занимљиво видети колико је тих случајева било, колико су били учестали и како су на њих реаговале држава и оновремена штампа.

Гавриловић прави недопустиве материјалне грешке, па тако испод слике Михајла Олћана стоји да је у питању Димитрије Љотић (176) те је главном јунаку књиге промењен идентитет. Исти Олћан

није само изгубио слику, него се на неколико места помиње и као Олчан (67, 69, 70, 71, 78, 150, 190, 229), Станислав Краков се понекад среће као Светислав (131, 167, 170), али и Станислав (61-62), Танасије Динић је постао Атанасије (76, 229), док је Ото Вајнинггер је прекрштен у „Веинингера“ (48), Феликс Бенцлер у Бентзлера (204-205, 229), а извесни Месаровић је на једној страни Борислав, а на другој Бранислав (135-136, 148). Да се аутор не сналази најбоље са именима закључује се и по томе што брка Фон Рајхенау и Ратенау (161), па једно презиме стоји у тексту, а друго у фусноти и то на истој страни. Владимир Велмар-Јанковић се у регистру помиње као министар (229) иако ту функцију није обављао. Вајнинггеру се приписује да је аутор књиге *О spolu и значају* (48) што се вероватно односи на његову књигу *Пол и карактер*. Такође, „Буђење“ из Петровграда није био „профашистички покрет“ (54) него часопис, а часопис „Збор“ није излазио „у Херцеговини“ (54) него у Београду, *Наша борба* није била „зборашка“ (76), и „страначки лист“ (180), већ гласило Српског добровољачког корпуса. За Шарла Мораса Гавриловић

тврди да је „каленио хришћанску догму на политичке идеје“ (109) што већ само по себи представља занимљиву конструкцију која постаје још интересантнија када се зна да Морас није био верујући човек, те да се римокатоличка црква још у време његовог живота јасно оградиле од тог учење. Аутор показује своје непознавање Морасовог дела и када каже да је Љотић „осим Морасових политичких идеја прихватио и корпоративизам“ (227) заборављајући да је Морас био поборник корпоративизма. Такође, не стоји ни ауторова констатација да је „млади фашистички покрет са нетрпељивошћу односио према јеврејској заједници“ (23), јер фашистичка странка у Италији није била антисемитска. Исто тако је нетачно да „свака критика модерности“ резултира антисемитизмом (164), а довољно је само узети у обзир Леа Штрауса и Ерика Фегелина. Невероватна је и тврдња да је Љотић „међу првима напао комунисте, прогласивши их за највеће непријатеље државе“ (167), будући да је комунистичка партија у Краљевини СХС била забрањена давно пре него што се Љотић појавио

на политичкој сцени, те да су према томе комунисти од раније били означени као непријатељи државе. Када аутор тврди да су „Немци веровали“ јединицама Српског добровољачког корпуса до краја рата, па чак и да је у питању био „пажљив однос“ (59), прави још једну материјалну грешку и превиђа све многобројне случајеве немачког неповерења, па чак и затварања војника и официра СДК. Изненађују и Гавриловићеве алузије да је Дража Михаиловић одлучио да крене Љотићевим путем“ (184-187), јер ако је већ то одлучио, зашто са њим није отишао у Словенију?

Иако је Гавриловићева књига врло слаба, не нуди нове увиде и не помаже бољем разумевању наше прошлости, она није сасвим без вредности, будући да покреће барем два, за нашу научну средину, важна питања. Прво питање је чему још служе рецензије, јер је просто немогуће да су угледни историчари, који су наведени као рецензенти, превидели грубе материјалне грешке и нелогичности којих је ова књига препуна? Шта је смисао награда када се оне додељују немарно састављеним текстовима? Ако критеријуми нису

били научне природе, постоје ли неки други? Тако долазимо до другог питања. Управо, шта треба да буде циљ историчара који се бави деликатним темама? Да ли се од писања прошлости онако како се догодила дошло до рата против прошлости и моралистичко-идеолошке критике „лоше“ прошлости у име светле будућности? Да ли се разумевање, које не подразумева оправдавање, склања пред деконструкцијом, где се сопствена морална висина показује над противником који је давно поражен. Јер, ко је хтео да се бори против Љотића и његове идеологије могао је то да чини до 1945. године. Тада би та борба укључивала одважност и прихватање ризика, али данас, преко седамдесет година од после пораза те идеје, такав ризик сасвим отпада. Ратовати против Љотићеве утваре данас и није неки показатељ особне храбрости. Уколико наука одустане од објективног истраживања прошлости, па ма каква та прошлост била, и уместо тога почне да служи идеологијама, тада неминовно страдају и наука и истина.

* Овај рад је примљен 7. октобра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.